

հավատի պատճառով, Բագրատ ասպետին, Ռշտունյաց Մանաճիհր նահապետին և Ամատունյաց Վահան նահապետին: Բայց Միհրանի և Վրաստանի հավատալու մասին մենք դեռ պատմելու ենք:

22

ԵՐԱՆԵԼԻ ՆՈՒՆԵԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՊԱՏՃԱՌ ԴԱՐՁԱՎ ՎՐԱՑԻՆԵՐԻ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԴԱՌՆԱԼՈՒՆ

Նունե անունով մի կին, որ Սուրբ հոփսիմյանների ցրված ընկերներից էր, փախչում հասնում է Վրաստան՝ Մծխիթա, որ նրանց նախագահ քաղաքն է: Խիստ ճգնություններով նա բժշկության շնորհք ստացավ, որով շատ ախտավորներ բժշկեց, մինչև իսկ վրաց առաջնորդ Միհրանի կնոջը: Այս առիթով Միհրանը նրան հարցրեց, թե ինչ զորությամբ ես այդ սքանչելիքները գործում, և նրանից լսեց Քրիստոսի ավետարանի քարոզությունը, և լսածին ախորժելով, գովասանությամբ պատմեց իր նախարարներին: Շուտով նրան լուր հասավ այն հրաշքների մասին, որ Հայաստանում կատարվեցին թագավորի և նախարարների վրա, ինչպես և երանելի Նունեի ընկերների մասին: Այս բաների վրա հիացած՝ նա պատմեց երանելի Նունեին, որից և ավելի ստույգ կերպով ու մանրամասն տեղեկացավ բոլոր բաներին:

Այդ օրերում դեպք եղավ, որ Միհրանը որսի գնաց և մոլորվեց լեռների դժվարակոխ տեղերում, օդի, բայց ոչ աչքերի խավարելուց, ինչպես որ գրված է. «խոսքով մեզ է բերում» կամ՝ «ցերեկը մթնեցնում գիշեր է դարձնում»: Այսպիսի մի խավար պատեց Միհրանին, որ առիթ դարձավ նրա մշտնջենավոր լուսով լուսավորելուն: Որովհետև նա զարհուրեց, հիշելով Տրդատի մասին լսածը, թե երբ ճանապարհ ընկավ, կամենալով որսի գնալ՝ Աստծուց հարվածներ հասան նրան, նա կարծեց թե իրեն էլ այդպիսի բան պիտի պատահի: Մեծ երկյուղից պաշարված՝ նա խնդրեց աղոթքով, որ օդը լուսավորվի և ինքը խաղաղ տուն վերադառնա, խոստանալով պաշտել Նունեի Աստծուն: Խնդրածը գտնելով՝ ասածը կատարեց:

Իսկ երանելի Նունեն հավատարիմ մարդիկ խնդրելով՝ ուղարկեց Ս. Գրիգորի մոտ, թե ինչ կիրամայի այնուհետև անել, որովհետև վրացիները հոժարությամբ ընդունեցին ավետարանի քարոզությունը: Նա հրաման ստացավ՝ կուռքերը կործանել, ինչպես արել էր և ինքը, և կանգնեցնել պատվական խաչի նշանը, մինչև որ Աստված հովիվ տա նրանց առաջնորդելու: Նունեն իսկույն կործանեց ամպրոպային Արամազդի արձանը, որ քաղաքից հեռու էր դրված, և մեծ գետն անցնում էր երկուսի միջով: Այդ արձանին սովոր էին երկրպագել առավոտներն յուրաքանչյուրն իր տան կտուրից,

որովհետև երևում էր նրանց դիմացը, իսկ ով որ կամենար զոհել, անցնում էր գետը և զոհում էր մեհյանի առաջ:

Նրա վրա հարձակվեցին քաղաքի նախարարները, թե ում պիտի երկրպագենք կուռքերի փոխարեն, Նունեն ասաց, թե Քրիստոսի խաչի նշանին: Խաչ շինեցին, կանգնեցրին վայելուչ բլուրի վրա, քաղաքի արևելյան կողմը, որ նույնպես բաժանված էր ավելի փոքր գետով: Առավոտը ամբողջ բազմությունը նրան երկրպագեց, դարձյալ ամեն մեկն իր տան տանիքից: Բայց երբ բլուրը բարձրացան ու տեսան, որ մի տաշած փայտ է, ոչ ճարտար ձեռքի գործ, շատ շատերն արհամարհեցին՝ ասելով, թե այդպիսի փայտ նրանց անտառը լիքն է, և թողին հեռացան: Բայց բարերար Աստված նրանց գայթակղվելը տեսնելով երկնքից ամպի սյուն իջեցրեց, լեռը լցվեց անուշահոտ բուրմունքով, և լսելի եղավ բազմաթիվ սաղմոսերգուների քաղցր ձայն, և լույս ծագեց խաչի նման, փայտյա խաչի ձևով ու չափով, որ կանգնեց նրա վրա՝ տասներկու աստղով: Ապա բոլորը հավատացին ու այդ խաչին երկրպագեցին, և այնուհետև նրանից բժշկական գորություններ էին կատարվում: Իսկ երանելի Նունեն այնտեղից գնաց, որ Վրաստանի մյուս գավառներին էլ քարոզի իր անապական լեզվով, շատ հասարակ կերպով շրջելով, առանց որևէ ավելորդի, աշխարհից և աշխարհային ամեն բանից հրաժարված, ավելի ճիշտ խոսելով՝ խաչվելով, կյանքը դարձնելով մահվան վարժեցնելու միջոց, Աստծու խոսքին, բանին խոսքով վկա դառնալով և իր հոժարությամբ պսակվելով՝ ինչպես արյունով: Համարձակվում եմ ասել, որ նա առաքելուհի դարձած քարոզեց Կղարջքից սկսած, ալանաց և Կասբից դռների մոտով մինչև մասքութների սահմանները, ինչպես քեզ պատմում է Ագաթանգեղոսը:

ՁԷ

ՇԱՊՈՒՀԻ ԿՐԱԾ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱԿԱՄԱՅԻՑ ՀՆԱԶԱՆԴԱԵԼԸ
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՍ ՄԵԾԻՆ, ՏՐԴԱՏԻ՝ ԵԿԲԱՏԱՆԸ ԳՐԱՎԵԼԸ ԵՎ ԱԶԳԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԳԱԼԸ, ԵՎ ԹԵ ԱՅՍ ԺԱՄԱՆԱԿ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱՎ ՓՐԿԱԿԱՆ ԽԱՉԻ ԳՅՈՒՏԸ

Բայց Տրդատը թեպետ հաղթություն էր տարել, միայն թե իր զորքի կոտորվելու և շատ նախարարների սպանվելու պատճառով չվստահացավ մենակ իր ուժերով Շապուհի դեմ կռվելու, մինչև որ հասավ հռոմեացիների զորքերի բազմությունը, որոնք Ասորեստանի վրայով հարձակվեցին, Շապուհին փախստական դարձրին և ավարեցին ամբողջ երկիրը: Այն ժամանակ Տրդատն իր բոլոր յուրախններով և իր ձեռքի տակ եղած զորքերով արշավեց պարսից իշխանության հյուսիսային կողմերը

կարևոր ասպատակությամբ: Այն ժամանակ նրա մոտ է գալիս Կամսարը, նրա ազգականն ու հարազատը, Պերոզամատի առաջին որդին: Այս Պերոզամատն այն տղան է, որին Բուրզը փախցնելով փրկեց՝ մինչև Արտաշիրը կոտորում էր Կարենյան Պահլավի ցեղը: Երբ նա երիտասարդ դարձավ Արտաշիրը նրան հաստատեց հոր պատվի մեջ և նշանակեց զորքին զորագլուխ՝ խուժադուժ ազգերի դեմ կռվելու համար, նենգությամբ մտածելով, որ այս կերպով նրան բարբարոսների ձեռքը կմատնի: Բայց նա քաջ մարդ լինելով սքանչելի կերպով վարեց պատերազմները, և երբ նա հաղթեց Վզրիկին, որ խաքան էր կոչվում, սա նվաճելով նրան կնության տվեց իր դուստրը: Նա ուրիշ կանայք էլ առավ Արտաշիրի մերձավորներից, բազմաթիվ որդիներ ունեցավ և զորանալով բռնաբար տիրում էր այն կողմերին: Թեպետ նա Արտաշիրի հպատակների հաշվումն էր, բայց նրան չտեսավ, և նրա մեռնելուց հետո չհնազանդվեց նրա Շապուհ որդուն, կռվեց նրա հետ, շատ պատերազմներում հաղթեց, բայց Շապուհի մտերիմներից թունավորվելով մեռավ:

Այս ժամանակները մի ուրիշ Վզրիկ խաքան նստեց, որ թշնամությամբ էր վարվում նրա որդու՝ Կամսարի հետ: Իսկ Կամսարը դժվար համարելով երկու հզոր թշնամի թագավորների մեջ ապրել, մանավանդ որ եղբայրները նրա հետ չմիաբանեցին, վեր կացավ ամբողջ ընտանիքով ու աղիւով եկավ մեր Տրդատ թագավորի մոտ, այնինչ նրա եղբայրները գնացին Շապուհի մոտ: Այս Կամսարը հոր կենդանության ժամանակ քաջաբար նախամարտիկ էր լինում պատերազմների մեջ, և կռվի մեջ մեկը սակրով խփում է նրա գլխին և սկավառակի մի մասը կտրում է, հետո նա դեղերով բժշկվում է, բայց գազաթի բոլորակությունը պակաս է մնում, այս պատճառով էլ կոչվել է Կամսար¹⁵⁰:

Բայց Տրդատը յոթնպարսպյան Եկբատանին տիրելով՝ թողնում է այնտեղ իր երկրորդին և վերակացուներ և վերադառնում է Հայաստան, իր հետ բերելով Կամսարին՝ բոլոր նրա ունեցածով: Իսկ Շապուհը հաղթող Կոստանդիանոսին աղաչեց հաշտություն կնքել և խաղաղություն հաստատել: Կոստանդիանոսն այս կատարեց և այնուհետև իր մորը՝ Հեղինեին ուղարկեց Երուսաղեմ՝ պատվական խաչը որոնելու, որ և գտավ փրկական փայտը հինգ բնեռների հետ միասին Հուդա անունով մի հրեայի ձեռքով, որ հետո Երուսաղեմի եպիսկոպոս դարձավ:

150 Խորենացին կամսար բառը մեկնում է իբրև կիսատ՝ թերի գլուխ ունեցող, պարսկերեն կամ - փոքր, պակասավոր և սար - գլուխ բառերից:

ԼԻԿԻԱՆՈՍԻ ԿԱՊԿԵԼԸ, ԱՐՔՈՒՆԻՔԻ ՀՌՈՄԻՑ ՓՈԽԱԴՐՎԵԼԸ ԵՎ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երբ Աստված բոլոր բռնավորներին ոչնչացրեց Կոստանդիանոսի առաջ, սա շատ մեծ պատիվներով մեծացրեց Լուկիանոսին, նրան կնության տվեց մոր կողմից խորթ իր քրոջը, նրան զարդարեց ծիրանիներով և կայսերական պսակով, և երկրորդական գահի պատվին հասցնելով՝ ամբողջ Արևելքի թագավոր նշանակեց: Բայց ինչ որ աստվածային խոսքն ասում է եբրայեցիների մասին, թե չարին անկարելի է փոխվել, նույնը պատահում է և այստեղ, ինչպես որ անկարելի է ինձին իր խայտույցը փոխել և եթովպացուն իր թխությունը, այնպես էլ անկարելի է ամբարիշտ մարդուն իր բարքը փոխել:

Որովհետև նա դուրս եկավ նախ իր հավատին դրժող և ապա՝ իր բարերարի դեմ ապստամբ: Նա եկեղեցու դեմ հալածանք հանեց և գաղտնի նենգություն լարեց Կոստանդիանոսի դեմ և առհասարակ բազմատեսակ չարիքներ հասցրեց իր իշխանության տակ եղողներին, այս ցանկասեր և զարշելի ավտորը, որ ներկում էր մազերը և իր կնոջը մեծ նեղության ենթարկեց, սիրահարվելով երանելի Գլփյուռային, որի պատճառով սպանեց Սուրբ Բասիլիոսին՝ պոնտական Ամասիայի եպիսկոպոսին:

Երբ նրա դավը բացվեց, և նա իմացավ, թե Կոստանդիանոսը լուռ չի մնա, զորք ժողովեց՝ պատերազմով նրան ընդիմանալու: Նա սառեց դեպի մեր Տրդատ թագավորը և նրանից վախենում էր ինչպես իսկական թշնամուց, որովհետև գիտեր, թե արդար մարդուն ատելի է որևէ ամբարիշտ: Իսկ երբ հաղթող Կոստանդիանոսն եկավ, Աստված նրա ձեռքը մատնեց Լիկիանոսին, նա նրա կյանքը խնայեց, ինչպես ծերունու և իր քրոջ ամուսնու, հրամայեց երկաթե կապանքներով տանել Գաղղիա, հանքերի մեջ պահելու, որ Աստծուն աղոթի, գուցե նա ներողամիտ գտնվի: Իսկ ինքն իր որդիներով հայտարարելով, թե հռոմեացիների թագավորությունը մեկ հատ է, իր քսանամյակը կատարեց Նիկոմիդացիների քաղաքում, որովհետև նա սկսեց թագավորել հալածանքների չորրորդ տարում մինչև խաղաղության տասներեքերորդ տարին: Այս տոնը այսօր էլ տոնում է աշխարհը:

Եվ հարկ չհամարելով Հռոմ դառնալ, արքունիքը հաստատում է Բյուզանդիոնում, ինչպես նրան հրամայվեց նախատեսությամբ տեսիլքի միջոցով: Նա մեծապայծառ շինություններ կառուցելով՝ քաղաքը հնգապատիկ մեծացրեց: Որովհետև ոչ մի մեծ թագավոր այնտեղ այսպիսի ձեռնարկություններ չէր ունեցել, բացի մի քանի բաներից, ինչպես տիեզերակալ Ալեքսանդր Մակենդոպացու շինածները, երբ նա այստեղ սպառազինվում էր Դարեհի դեմ գնալու, ուստի և իր հիշատակի համար շինեց

Ստրատիգիոն կոչվածը, որովհետև այնտեղ նա կատարեց իր պատերազմական պատրաստությունը: Հետո հռոմեացիների Սներիուս կայսրը նրան նորոգեց և իր կողմից շինեց բաղնիք այն սյունի տեղում, որի տակ գրված էր Արեգակ բառը, թրակացիների լեզվով՝ Ջեքսիպոն, և այս անունով էլ կոչվեց բաղնիքը: Նա շինեց նաև թատրոն, գազանամարտության և խաղերի կրկես և ձիարշավի տեղ, բայց չավարտվեց: Իսկ Կոստանդիանոսը ամեն կերպ այն բարեկարգեց և կոչեց նոր Հռոմ, բայց աշխարհը նրան կոչեց Կոստանդիանոսի քաղաք՝ Կոստանդնուպոլիս: Այս էլ են ասում, թե Հռոմից գաղտնի հանեց և բերեց Պալադիոն կոչված քանդակը¹⁵¹ և դրեց Փորոնում սյունի տակ, որը ինքը կանգնեցրեց: Բայց այս մեզ անհավատալի է թվում, ուրիշներն ինչպես կամենան:

ԶԹ

ԱՐԻՈՍ ՀԵՐԵՏԻԿՈՍԻ ԵՎ ՆՐԱ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ՆԻԿԻԱՅՈՒՄ ԳՈՒՄԱՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԻ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ԳՐԻԳՈՐԻՈՍԻ ՎՐԱ ԵՐԵՎԱՑԱԾ ՀՐԱՇՔԻ ՄԱՍԻՆ

Այս ժամանակներն հայտնվեց Արիոս Աղեքսանդրացին, որ ուսուցանում էր չարաչար ամբարշտություն, թե որդին հորը հավասար չէ և ոչ էլ հոր բնությունից և էությունից է և չի ծնված հորից նախ քան որևէ ժամանակ, այլ օտար ոմն է, և արարած, և կրտսեր և ժամանակի ընթացքում գոյացած: Այս ամբարիշտ Արիոսը արտաքնոցումն էլ սատկեց, ինչպես իրեն արժանի էր: Նրա պատճառով ինքնակալ Կոստանդիանոսից հրաման ելավ, որ Բյութանիայի Նիկիա քաղաքում բազմաթիվ եպիսկոպոսների ժողով գումարվի: Եվ ժողովվեցին - Բիտոն և Բիկենդ երեցները Հռոմ քաղաքից, Սուրբ Սեդեքեստրոսի գրավոր հրահանգով, Ալեքսանդրոս՝ Ալեքսանդրիայի, Եվստաթիոս՝

151 Պալադիոն քերածոյ լատինացոց Palladium- ն է: Սա փայտից շինված մի արձան էր Աթենաս Պալլասի, որ ըստ ավանդության Ջևսից ուղարկված և դրված է եղել Տրոյայի բերդի վրա իբրև երաշխիք նրա անպարտելիության: Տրոյայի առումից հետո՝ այս արձանը Ողիսևսը և Դիոմետր հափշտակել ու տարել են Աթենք: Ըստ մի այլ ավանդության՝ Տրոյայում երկու արձան է եղել Պալլադայի, որոնցից մեկը Էնեասը փախցրել է Հռոմ, որ այստեղ պահվում էր մեծ զգուշությամբ Վեստայի տաճարում: Այս Պալլադիոնն է, որ ըստ վերջին ավանդության Կոստանդիանոսը գաղտնի բերել է Հռոմից և դրել է Փորոնում իր կանգնեցրած սյունի տակ: Փորոն- լատիներեն forum, որ նշանակում է հրապարակ: Հին Հռոմում մի քանի ֆորումներ կային - դատական, առևտրի, հասարակական ժողովների և այլն: Սրանց օրինակով Կոստանդիանոս կայսրն էլ Կոստանդնուպոլսում, իր նոր մայրաքաղաքում, մի ֆորում կազմեց, որի մեջ կանգնեցրեց մի հոյակապ սյուն (պալադիոնի վրա) և սյունի գլխին կանգնեցրեց իր արձանը:

Անտիոքի, Մակարիոս՝ Երուսաղեմի, Ալեքսանդրոս՝ Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոսները:

Այս ժամանակ ինքնակալ Կոստանդիանոսից հրովարտակ է հասնում մեր Տրդատ թագավորին, որ Սուրբ Գրիգորին հետն առնելով գնա ժողովի: Բայց Տրդատ հանձն չառավ, որովհետև լսել էր, թե Շապուհը խնամիացել է Հնդկաց թագավորի և արևելյան խաքանի հետ, և գորավարություն է անում Ներսեհը, որ թագավորեց ինը տարի, և Որմիզդը, որ նույնպես երեք տարի թագավորեց քաջագործություններով, ուստի կասկածի մեջ էր, մի գուցե Շապուհը պայմանին ստե, հեթանոսների սովորությամբ, այս պատճառով էլ մեր երկիրն առանց իր ներկայության չթողեց:

Բայց Սուրբ Գրիգորն էլ չհամաձայնեց գնալու, որպեսզի ժողովից չափազանց պատիվներ չկրե իբրև խոստովանող, քանի որ նրան այնպիսի փափագով և մեծ փութով հրավիրում էին: Նրանք իրենց փոխարեն ուղարկեցին Արիստակեսին, ճշմարիտ խոստովանությանը և երկուսի գրով: Արիստակեսը գնալով հասնում է Մեծն Ղևոնդին և նրան հանդիպում է այն ժամին, երբ նա մկրտում էր Գրիգոր աստվածաբանի հորը՝ Գրիգորին, որը երբ ջրից դուրս եկավ, նրա շուրջը լույս փայլատակեց, որը բազմությունից ուրիշ ոչ ոք չտեսավ, այլ միայն Ղևոնդիտը, որ մկրտում էր, և մեր Արիստակեսը, և Եդեսիայի Եվթաղը, Մծբնի Հակոբ և Պարսկաստանի Հոհան եպիսկոպոսները, որոնք նույն ճանապարհով ուղևորվում էին ժողովին:

Ղ

ԱՐԻՍՏԱԿԵՍԻ՝ ՆԻԿԻԱՅԻՑ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼԸ, ԱԶԳԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՎԱՏԱԼԸ ԵՎ ԳԱՌՆԻՈՒՄ ԵՂԱԾ ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Արիստակեսը Մեծն Ղևոնդի հետ գնում հասնում է Նիկիա, որտեղ ժողովված էին երեք հարյուր տասնութ հայրեր՝ արեանոսներին տապալելու, որոնց նգովեցին և եկեղեցու հաղորդակցությունից հեռացրին, և ինքնակալ Կոստանդիանոսն էլ նրանց աքսորեց հանքերը: Ապա Արիստակեսը ետ է դառնում ճշմարիտ դավանությամբ և ժողովի քսան գլուխ կանոններով, և գալիս հանդիպում է հորը և թագավորին Վաղարշապատ քաղաքում: Սուրբ Գրիգորն ուրախանալով՝ իր կողմից մասնավոր գլուխներ է ավելացնում ժողովի կանոնների վրա՝ իր հոտի ավելի մեծ զգուշության համարա:

Այս ժամանակ նրանց ազգական Կամսարն ևս յուրայինների հետ մկրտվում է Մեծ Գրիգորի ձեռքով, և թագավորը նրան ջրից ընդունելով, ժառանգություն է տալիս Արտաշեսի մեծ դաստակերտը, որ այժմ Դրասխանակերտ է կոչվում, և Շիրակ գավառը՝ իբրև իր ազգականին և մտերիմ հարազատին: Բայց նա մկրտությունից հետո յոթ օրից ավել չապրեց ու վախճանվեց: Բայց Տրդատ թագավորը Կամսարի որդիներից մեծին՝ Արշավիրին, մխիթարելով, հոր փոխարեն է նշանակում, նախարարական ցեղ է սահմանում նրա հոր անունով և մտցնում է նախարարությունների թվի մեջ: Դեռ ուրիշ պարզևներ էլ է ավելացնում - Երվանդի քաղաքը և նրա գավառը, մինչև մեծ ձորի գլուխը, միայն թե նրա մտքից հանել տա հիշատակը իրենց բնիկ երկրի, որ Պահլավ է կոչվում, որպեսզի հավատի մեջ հաստատ մնա: Իսկ Արշավիրն այդ գավառը շատ սիրելով՝ իր անունով կոչում է Արշարունիք, որ առաջ կոչվում էր Երասխաձոր: Ահա ասեցինք երկու ցեղերի՝ պարթևների և պահլավիկների գալստյան պատճառը:

Այս ժամանակները Տրդատն ավարտում է Գառնիի ամրոցի շինությունը տաշած որձաքար վեմերով, որոնք ագուցված էին երկաթե գամերով և կապարով, նրա մեջ շինում է հովանոց՝ արձաններով, սքանչելի դրվագներով և բարձրաքանդակներով, իր Խոսրովիդուխտ քրոջ համար, և նրա վրա գրում է իր հիշատակը հունարեն գրերով:

Բայց Սուրբ Գրիգորը նույն լեռները դառնալով, այնուհետև այլևս ոչ ոքի չերևաց մինչև վախճանվելը:

ՂԱ

ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՎ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ԹԵ ԻՆՉ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԼԵՌՈՇ ԿՈՉՎՈՒՄ Է ՄԱՆՅԱ ԱՅՐՔ

Մենք գտանք, որ Սուրբ Գրիգորը, մեր հայրն ու ծնողն ըստ ավետարանի՝ Սուրբ Թադևոս առաքյալի աթոռը նստեց Տրդատի թագավորության տասնյոթերորդ տարում: Երբ նա ամբողջ Հայաստանը լուսավորեց աստվածգիտության լույսով, կռապաշտության խավարը փարատեց և բոլոր կողմերը լցրեց եպիսկոպոսներով և կրոնի ուսուցիչներով, այնուհետև նա սիրեց լեռներն ու ամայությունը, որպեսզի հանդարտ մտքով ինքն իր մեջ ամփոփվի և Աստծու հետ խոսի՝ ուրիշ զբաղմունքներից ազատ: Իր տեղը փոխանորդ թողեց իր Արիստակես որդուն և ինքը մնաց Դարանաղյաց գավառում՝ Մանյա այրք լեռան մոտ:

Բայց ասենք, թե ինչու է կոչվում Մանյա այրք: Որովհետև Սուրբ Հովհաննիսյանց ընկերների մեջ կար մի կին, Մանի անունով, ինչպես վրացիներին ուսուցանող Նունեն, որ չկարողացավ հասնել և հետևել ընկերներին, երբ գալիս էին մեզ մոտ, և գիտնալով, որ բոլոր տեղերն էլ Աստծունն են, բնակվեց այս լեռներում, քարայրների մեջ, որի պատճառով լեռան անունը կոչվեց Մանյա այրք, նույն այրումն էլ բնակվեց Սուրբ Գրիգորը:

Թեպետև նա այնտեղ բնակվեց, բայց ժամանակ առ ժամանակ հայտնվում էր, շրջում էր մեր երկրում, աշակերտվածներին հաստատում էր հավատի մեջ: Իսկ երբ նրա Արիստակես որդին Նիկիայի ժողովից ետ եկավ՝ այդ ժամանակից ի վեր Սուրբ Գրիգորիսն այլևս ոչ ոքի չերևաց և չհայտնվեց: Ուստի հաշվելով նրա քահանայանալու սկզբից, այսինքն Տրդատի թագավորության տասնյոթերորդ տարուց մինչև նրա թագավորության քառասունվեցերորդ տարին, երբ այլևս ոչ ոքի չերևաց, դուրս կգա երեսուն տարի:

Նրանից հետո նստավ Արիստակեսը յոթ տարի, Տրդատի քառասունյոթերորդ տարուց մինչև հիսուներեքերորդը, երբ տեղի ունեցավ Արիստակեսի մահը: Որովհետև նա իսկապես հոգևոր սուր էր, ինչպես ասված է, ուստի նա թշնամի էր թվում բոլոր անիրավ և աղետագործ մարդկանց: Ուստի Արքեպայոսը, որ Չորրորդ Հայքի վերակացու էր նշանակված, նրանից հանդիմանվելով, հարմար օրվան էր սպասում և Ծովաց գավառում նրան ճանապարհին պատահելով, սրով սպանեց, իսկ ինքը փախավ գնաց Կիլիկիայի Տավրոս լեռը: Իսկ երանելու աշակերտները նրա մարմինը վերցնելով բերին Եկեղյաց գավառը իր ավանում՝ Թիլում թաղելու: Եվ աթոռը հաջորդեց նրա մեծ եղբայր Վրթանեսը Տրդատի հիսունչորսերորդ տարուց այս կողմը:

Իսկ Սուրբ Գրիգորը Մանյա այրում երկար տարիներ աներևութաբար ապրելուց հետո մահվամբ փոխադրվում է հրեշտակների կարգը: Հովիվները նրան վախճանված գտնելով, նույն տեղում էլ թաղում են, առանց գիտենալու, թե ով է: Եվ հիրավի, վայել էր, որ նրանք, որոնք մեր Փրկչի ծննդյան խորհուրդին մասնակից եղան, նաև սպասավոր դառնային նրա աշակերտի հուղարկավորության: Եվ այսպես մարմինը երկար տարիներ ծածուկ մնաց, կարծես ինչ - որ աստվածային տնօրինությամբ, ինչպես հնում Մովսեսինը, որպեսզի նորադարձ բարբարոս ազգերից չպաշտվի: Իսկ երբ մեր կողմերում հավատն արմատացավ ու հաստատվեց, շատ ժամանակ անցնելուց հետո հայտնվեց Գառնիկ անունով մի ճգնավորի, և ապա սուրբ Գրիգորի նշխարները բերվեցին և թաղվեցին Թորդան գյուղում:

Սա, ինչպես ամենքին հայտնի է, Պարթևական աշխարհից էր, պահլավների գավառից, թագավորող ցեղից գատված Արշակունի, Սուրենի ցեղից, Անակ անունով հորից, նա մեր երկրի արևելյան կողմերից մեզ ճշմարիտ արևելք ծագեց և իմանալի արեգակ և հոգևոր ճառագայթ, կռապաշտության խոր չարությունից ելք, ճշմարիտ բարի և դիվահալած, երանության և հոգևոր շինության առիթ, իսկապես Տիրոջ տանը տնկված և մեր Աստծու գավթում ծաղկած աստվածային արմավենի: Նա այսպիսի և այսքան ժողովուրդներ բազմացրեց և մեզ պատրաստեց հոգևոր պարապտ ծերության ի փառս և ի գովեստ Աստծու:

ՂԲ

ՏՐԴԱՏ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՎԱԽՃԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻ ՀԵՏ ԵՎ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՄԵՂԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սուրբ և մեծ և երկրորդ նահատակի և մեր լուսավորության հոգևոր վերակացուի մասին խոսելիս, - որովհետև Քրիստոս է բոլոր գոյացությունների թագավորը, - պետք է հրաշափառ խոսքերով գրել, ինչպես մեր լուսավորության նախաշաղկին ու նահապետին հավասար ճգնողի և նրա գործակցի մասին: Որովհետև Սուրբ հոգուն հաճո թվաց ավագության տալ իմ Լուսավորչին՝ միայն խոստովանողի, կավելացնեմ նաև առաքելության կոչումով, իսկ նրանից դուրս՝ նրանք երկուսը իրար հավասար են խոսքերով և գործով: Բայց այստեղ ես նկատում եմ թագավորի առավելությունը, որովհետև Աստծու մասին մտածելու և ճգնողության մեջ նրանք երկուսը հավասար էին, իսկ համոզական կամ ստիպողական խոսքերով նոր հավատին հնազանդեցնելու մեջ՝ թագավորի շնորհին ավել էր, որովհետև նրա հավատից գործը ետ չէր մնում: Այս է պատճառը, որ ես նրան կոչում եմ նախաշավիղ ճանապարհ և մեր լուսավորության երկրորդ հայր: Բայց որովհետև այժմ պատմելու ժամանակ է և ոչ գովեստների, մանավանդ որ այս հատվածը պատմագիրների առանձին արտահայտությունների համաձայն շարադրվեց և ոչ թե հատկապես մեզանից՝ անցնենք սրան վերաբերյալ պատմության կարգին:

Սա Քրիստոսին հավատալուց հետո ամեն տեսակ առաքիներություններով փայլելով՝ ավելի և ավելի ջանքեր էր անում խոսքով ու գործով Քրիստոսի հավատի համար, սաստելով և համոզելով մեծամեծ նախարարներին, այլև ռամիկ մարդկանց ամբողջ բազմությունը, իրապես Քրիստոսի հավատացյալ լինելու, որպեսզի նրանց գործերը համապատասխանեն նրանց հավատին: Բայց այստեղ ես շեշտելու եմ մեր ազգի խստասրտությունը, այլև ամբարտավանությունը սկզբից մինչև այժմ, որ նրանք անտարբեր լինելով դեպի բարին, խորթ լինելով ճշմարտության, կամ թե բնությանը